

Boldog téglafalak - falusi munkáskolóniák vizsgálata*

Munkáskolóniák kulturális antropológiai vizsgálata Északkelet-Magyarországon alcímmel a szerző közel két évtized kutatásait összegzi. A szöveg R. Nagy József a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet oktatója doktori disszertációjának bővített változata. A tanulmány elsősorban Észak-Magyarország falusi kolóniáit vizsgálja. A felvetés és a szűkítés azért is érdekes, mert a munkásságról szóló írások zöme a városra és azon belül is elsősorban a fővárosra koncentrál. A falusi kolóniák életmódja azonban új, eddig ritkán felmerült szempontokat is beemel a kérdés vizsgálatába. Az iparosítás és vele az épített környezet, a falusi koloniális, *téglafalak közé* építkezés idegensége, elkülönülése a falusi környezettől megosztottságot hozott létre a helyi társadalomban, amelyet azonban számos területen a lakók természetes módon tagoltak, feloldottak, kialakítva így a falusi munkásságot, mint autonóm csoportot, esetleg osztályt az összmunkásságon belül. Az elsősorban mezőgazdaságon alapuló, valamint az ipar elvárásai által strukturált idő- és társadalmi keretbe illő életmód sajátos egyvelege működött ezekben a kolóniákban. A szerző ezt a *falusi ipar* köré szerveződött mintázatot mutatja be. Északkelet-Magyarország alatt néhány gyors lakosságnövekedésű, városias jellegű, esetenként városi funkciókkal is bíró te-

* R. NAGY József: *Boldog téglafalak között*. Miskolci Galéria, Miskolc 2010. 272.p.

lepülés övezetét érti: Miskolc, Ózd, Izsófalva, Királd, Múcsony, Mezőkövesd, Kurittyán, Rudabánya, Borsodnádasd.

Saját felfogása szerint a tanulmány alap kutatás. Ez azonban nem azt jelenti, hogy egyoldalú lenne. A feltárt és feldolgozott anyag nagyon gazdag, további kutatásokat is megalapozhat. A könyv azonban ennél is több. Bár önmagát a kulturális antropológiához sorolja, és ez vitathatatlan, a módszertan és az eredmények mind a néprajz, mind a szociológia, mind a vidék-, és területi alapú kutatások között is egyenrangúvá teszik a munkát.

A nyolc nagyobb fejezetre tagolt írásból érdemes kiemelni azokat a részeket, ahol a szerző teljesen új utakat nyit meg. A munkásság történetének bemutatásában minden tudományterületnek vannak adósságai. A kérdést övező ideológiai meghatározottságok kétségtelenül korlátozták a tudományos diskurzust és leszűkítették a kutatások módszertanát is. A könyv harmadik fejezetében erről a hiátusról kapunk átfogó képet, a munkásság történetének kutatását mutatja be, és azok eredményeinek értelmezéséhez segít hozzá.

Az 1800-as évek végén a munkáskérdésnek „*nem volt olyan feszítő ereje*” (19. o.), hogy a leírások túlmutatnának az adminisztratív szükségleteken. Ebben az időszakban erősebb az érdeklődés a természettudományok felől, így a munkásság leírásának nagy része a Bányászati és Kohászati Lapokra redukálódik, valamint közgazdasági, jogi kérdések tárgyalásának keretei között zajlik. A századforduló társadalmi változásai a társadalomkutatás területén is erőteljesebb érdeklődést hoztak a munkásság életmódjának vizsgálatában. Az 1920-as években kezdődik egy adatokra építő, árnyaltabb vizsgálódás, köszönhetően a szépirodalomnak. A szépirók munkái (egyet kiemelve: Szabó Zoltán: *Cifra nyomorúság*), a szociografikus ihletettséggű szépirodalmi alkotások (a teljesség igénye nélkül Darvas József, Móricz Zsigmond, Rideg Sándor, Nagy Lajos) teszik vizsgálatuk tárgyává a *munkáslélek*, a *munkásság mint tömeg* és a *munkáséletmód* kérdéskörét. Tudományos értelemben azonban a Rézler-iskola két világháború közötti leíró szociológiája alapozta meg a társadalomkutatás munkásokkal foglalkozó ágát.

Az ideológiai meghatározottság az 1950-es évektől sok kutatót távol tartott a témától, az ebben a viszonylag hosszú időszakban született munkák sokszor erős forráskritikával kezelendők. Változást az 1970-es évek hoztak, amikor interjú-részletekben gazdag tanulmányok, adatgazdag forrásközlések jelentek meg. A szociológiai és történettudományi, történeti társadalomtudományi munkák is egyre hangsúlyosabb szerepet kaptak.

„Ki a munkás?” (44. o.) teszi fel a kérdést, hogy aztán az ötödik fejezetben összegezze a munka, a munkás, a munkásság, munkásosztály definícióit, és fogalmi lehatárolását, megközelítésmódjait. Történeti dimenzióban, 100 évet felölelően vizsgálja a munkásság tagozódását, átrétegződését. A tudományos irodalomban a paraszti lét vizsgálatához képest a munkásság vizsgálata elhanyagolható mértékben lelhető fel. Kiváltképp igaz ez a két társadalmi réteg átjárhatóságára. Ezért is fontos, hogy külön alfejezetben mutatja be a paraszt-munkás és a munkás-paraszt mobilitás folyamatait és az ezekhez kapcsolódó presztízselemeket, presztízsveszteséget és presztízsemelkedést egyaránt.

A könyv hatodik fejezetét szenteli a telepek vizsgálatának. Ezeket az építkezéseket eddig kevés kivétellel a társadalmi berendezkedés alapján vizsgálták a kutatók. A lakóhelyhez, mint lokalitáshoz kötődő identitáselemek, a térbeli elrendeződés, a munkahely és lakóhely kapcsolata, valamint az egyes lakóházak építészeti besorolása, komfortjának szintje, a munkáslakások berendezési módja megjelent a korábbi szakirodalomban is. A szerző mindezt a vizuális kultúra bemutatásának egész tárházával egészíti ki. Az ipari tájat esztétikai kategóriaként is megkísérli megragadni. Az építmények azonban nem önmagukban vagy akár csoportosan elemzendők, hanem a munkásmentalitás részeként. Így elsősorban az az érdekes, hogy az ipari környezet szépsége, például „*a salakhányókra ürített izzó, szikrázó kőzetanyag látványa*” (88. o.), kiugróan magas tetszési arányt mutat az interjúalanyok körében. A gyárképmények, a külszíni bányák, vagy az ezekhez kapcsolódó egyéb tereptárgyak fizikai és érzelmi viszonyítási pontokká lettek a munká-

sok életében. Az esztétikai élmény így identitásképző elemként is artikulálódik. Ugyanez megfigyelhető a munkáslakások tárgyi kultúrájában is. Egyes szakmákhoz kötődő tárgyak saját kezű elkészítése mellett a telepek munkásai majdnem mindent képesek voltak megcsinálni a lakásaikban, az ipari munka feltételezte, és elvárásként jelenítette meg a kezűgyességet, és a technikai megoldásokban való jártasságot. Így a kőművesmunkák elvégzése vagy elektronikai problémák megoldása mellett a lakások díszítésében, a dísztárgyak elkészítésében is szerepet kapott.

A hetedik fejezet a hétköznapi munkásember életmódjának leírása a terepen végzett vizsgálatok alapján. Ezt a szerző a *jövedelem, a gondoskodás, megbecsülés, felügyelet, evés, alkoholfogyasztás* és *szabadidő* fogalmai köré rendezi, használja. Az életmód leírására, annak összetettsége okán, általában is sokféle és számos forrást használunk. A munkásság életmódjának leírásához azonban még kreatívabbnak kell lenni, hiszen a korábban már említett problémák és a források ebből következő hiányosságai megnehezítik az időben is változó életmódelemek szisztematikus megismerését, bemutatását. A szerző talán éppen ezért fordul segítségért a szépirodalmi leírásokon túl interjúalanyainak emlékezetéhez. Jókai Mór, Kemény István, Szabó Zoltán alkotásai mellett a hétköznapi ember – bányász, termester, üzletvezető, háztartásbeli, vājár, raktáros, lakatos, gépmester, takarítónő, telefonközpontos, tisztviselő, gépszereelő, bányamentő, robbantómester, villanyszerelő, bérelszámoló, meős, bányaigazgató, kovács – szavait idézi. Az 55 oldalas fejezetben így árnyalt képet kapunk az életmódról. Érdekességként (talán méltánytalanul) kiemelhető a lopás. Ez mint intézmény jelenik meg a könyvben, mint a munkáslét egyik törvényszerű velejárója, amely a rendszerváltoztatásig elsősorban a közösségi tulajdon ellen irányult. A bemutatott kutatások a feszültség levezetésére, az ideológiai ellenállásra és a főnökökkel szembeni elégtétel keresésére vezetnek vissza a lopások nagy számát, és közösségi elfogadottságát.

A munkások társadalmának leírása is külön fejezetet kap (nyolcadik fejezet), ebben képet kapunk a vallás, a közösségi

lét, az erkölcs, a család, a közösségi rituálék és a politikához való viszonyról. Ez utóbbi is kevésbé kutatott terület. Elterjedt, ám kevésbé igazolható, hogy a munkásság egységes tömegként baloldali érzelmű volt. A két világháború közötti időszakban a jobboldali vagy szélsőjobboldali szervezethez való tartozás közel ugyanakkora arányú volt, sőt, volt ahol meg is haladta a baloldali szimpátiát. A II. világháború után ez megváltozott, a vizsgált térség munkásainak 58%-a volt MSZMP-tag (218. o.). A munkásmozgalom, a huszadik századi politikai szerepvállalás értelmezéséhez a munkások esetében fontos megjegyezni, hogy „a biztos megélhetésért, a jó lakásért az apolitikusság elvével kellett fizetni”. (A szerző Peterdi Verát idézi.) Mégis, talán paradox módon a visszaemlékezésekben rendre megjelenik, hogy a munkásság identitásához hozzátartozott a politizálás. A fejezet azt is bemutatja, ahogyan az egyes történelmi események (így például 1956 vagy a szocialista időszak) megítélése változott, mindezt a rendszerváltoztatás utáni többszörös, párhuzamos értékváltozás tükrében.

A kötet nem utolsósorban jól olvasható és felhasználóbarát. A tudományos írásokban néha ma is mostohán kezelt interjúrészletek gazdag, részletes közlése is segíti, hogy az adatgazdag munka friss, könnyen olvasható legyen. A logikus tipográfia és az idézet-szakszöveg jól eltalált aránya is segíti az olvasót. Ha csupán az idézeteket olvasnánk, szórakozásból, akkor is egészen árnyalt képet kaphatunk az északkelet-magyarországi munkások életéről. A tanulmányban hivatkozott települések elhelyezkedését, térszerkezeti jellegzetességeit bemutató térképek találhatóak a könyv végén. Fekete-fehér és színes fotókon a kolóniák jellegzetes házainak képe, illetve az azokban folyó élet egy-egy pillanatképe is látható. A könyv bibliográfiáját, ami alapos gyűjtést kínál a szakirodalomból, azoknak is ajánlom, akik most kezdenek érdeklődni a téma iránt, és iránymutatást szeretnének.

A könyvben ismertetett kutatás egészét tehát sokoldalú, interdiszciplináris megközelítés jellemzi, amelyben megjelennek a határtudományok is. A könyv nem csak alapkutatóként használható a további vizsgálatokhoz, hanem remek összefog-

lálója a kulturális antropológia módszertani kérdéseinek is, így hatékonyan használható mind a felsőoktatásban, mind a társadalomismeretet tanító, forrásokra építő középiskolákban egyaránt. Felsőoktatásban az empirikus kultúrakutatás klaszszikus módszereinek technikáira lehet jó példa. R. Nagy József későbbi munkáit¹ is ez a szemléletmód jellemzi, ezek mind módszertanukban, mind közlésmódjukban a *Boldog téglafalak között* közvetlen folytatásának tekinthetők.

Dobák Judit

¹ R. NAGY József: *Blokkold az időt! (Időmérő felügyeleti eszközök hatásai a munkavállalói társadalomra.)* In: DANÓ Orsolya (szerk.): *Bánandrás. Írások és képek Bán András 60. születésnapjára.* Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézet, Miskolc, 2011, 269–282.; R. NAGY József: *Laborer communities. Cultural Anthropological Research on Laborer Communities in Northeast Hungary.* LAP, Saarbrücken, 2012:

A hartai németek hosszúra nyúlt „rövid 20. százada”*

Eiler Ferenc, az MTA Kisebbségkutató intézetének tudományos főmunkatársa a hartai németek történetét mutatja be igen alaposan. A kötet Eiler korábbi, nemzetiségpolitikai témájú munkáinak folytatása, egyúttal kiegészítője a települési vizsgálatok sorának, köztük Bindorffer Györgyi és Váradi Mónika Mária munkáinak. Ez a mű eredetileg egy nagyobb kutatáshoz – a Váradi Mónika Mária vezette *Migráció, helyi társadalom, identitás* – készült esettanulmány, a 20. századi Harta történelme a nemzetiségi kérdés szemszögéből.

Eiler a 20. századi Hartát a nemzetiségi kérdés prizmáján keresztül vizsgálja. Kronológiai alapon négy részre oszlik a mű: a húszas évek, 1930–1945, kitelepítések a háború után, a szocialista korszak. Mindegyik rész a község kultúrtörténetét, és a német lakosság önazonosságát elemzi. Eiler úgy tekinti könyvét, mint ami a magyarországi németek történetéhez kultúr- és társadalomtörténeti szempontból járul hozzá, ami eddig inkább a német kutatók megközelítését jellemezte. Ezzel szemben a legtöbb magyar történész a politika- és intézménytörténetet helyezte előtérbe, legalábbis a két világháború közti időszak esetében.

Az első világháborút követő éveket bemutató részben Eiler ismerteti a német nyelvű betelepülők megérkezését a Magyar Királyság területére, illetve kifejezetten Hartára. „Német” öna-

* EILER Ferenc: *Németek, helyi társadalom és hatalom: Harta, 1920–1989*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2011. 201. p.

zonosságuk Eiler szerint a harmincas évekig „premodern”-nek tekinthető, ami az önazonosulás különböző formáit foglalta magába. A gyerekek az 1830-as évektől tanultak magyarul és az evangélikus egyházközség 1921-ben úgy döntött, hogy immár a vallásoktatás első négy éve is magyarul történjen. Az első olyan népszámlálás alkalmával, 1941-ben, amikor az anyanyelv mellett a nemzetiségi hovatartozásra is rákérdeztek Harta lakóinak 61,5%-a jelölte meg anyanyelveként a németet és 23,2% vallotta magát német nemzetiségűnek. A továbbiakban Eiler a község társadalmi és gazdasági választóvonalait elemzi különböző adatok alapján.

A második rész témája a harmincas évek és a negyvenes évek első fele. Eiler bemutatja az 1923-ban létrehozott magyarországi német *Volksbildungsvereint*, majd rámutat, hogy ennek hartai szervezetét 1940 januárjában feloszlatták és kilenc hónap múlva már a Németország felé húzó „*Volksbund* zászlaja lengett a falu felett”. (77). Eiler megállapítja, hogy tagságában minden társadalmi csoport képviseltette magát, a többség a parasztok közül került ki. Arról is beszél, hogy sajnos nincs megfelelő információ arra vonatkozóan, mekkora befolyása volt a nemzetiszocialista ideológiának a *Volksbundon* belül. Néhány fiatal nem csatlakozott a Waffen SS-hez és a hartai németek „jelentős része” szembe fordult a Waffen SS-szel és a toborzással. (97)

A harmadik részben Eiler az 1945 és 1949 között történeteket mutatja be, mindazt, ami drámai változást hozott a faluban. A szovjet katonák 1945-től hartai nőket és férfiakat vittek málenkij robotra – ami a kényszermunka változatos formáit jelentette. Részben a csehszlovák–magyar lakosságcseréhez és a földreformhoz kapcsolódva 1947–1948-ban a hartai németek egyharmadát elűzték, kitelepítették.

Az utolsó rész a szocialista korszakot veszi szemügyre. A németek helyzete 1945 után igen nehéz volt, 1953-ig nem is voltak egyenlő jogaik. A nemzetiségi kérdés azonban annak ellenére sem kapott különösebb figyelmet 1968-ig, hogy a helyi vezető pozíciók német kézben maradtak. A nyelv viszont visszaszorult a magánszférába, és ahogy egyre több idős német nyelvet be-

szélő halt meg úgy egyre kevesebben maradtak Hartán, akik beszélnek németül.

Eiler munkája nagyon fontos a nemzetiségi kérdést, a német kisebbséget kutatóknak vagy éppen a mikrotörténet művelőinek. Esettanulmánya megmutatja milyen szerepet játszott a nemzetiségi probléma egyetlen községben. Erőssége a munkának, hogy amikor szükséges, például a németek betelepülése, a magyarországi németek szervezetei, a *Volksbund* vagy a szocialista Magyarország politikai viszonyai kapcsán, jóval tágabb kontextusba helyezi témáját. A kötetet minden a 20. századi Magyarország és Kelet-Közép-Európa iránt érdeklődő kutatónak érdemes elolvasnia.

John C. Swanson